

РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ РЕСПУБЛІКИ ІРЛАНДІЯ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ В ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ БРЕКЗІТУ

THE ROLE OF REPUBLIC OF IRELAND DIPLOMACY IN CONFLICT RESOLUTION IN NORTHERN IRELAND AND ITS TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF BREXIT CHALLENGES

Марусинець М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін, старший дослідник
Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцьки
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ*

У статті аналізується роль і внесок ірландської дипломатії в мирний процес у Північній Ірландії за тридцятирічний період з 1968 р., коли ситуація в регіоні стала нагальною міжнародною проблемою, до ухвалення Угоди Страсної п'ятниці у 1998 р., що консолідувала елементи врегулювання конфлікту, включно з новими способами розв'язання старих суперечок. Розглядаються нові виклики мирному процесу та основним положенням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. у період після виходу Великобританії зі складу ЄС – Брекзиту, зокрема питання суверенітету, що трансформується. Вивчаються різні аспекти участі ірландського уряду, включно з його основною політикою, роллю політичних лідерів, партій, державних службовців і дипломатів, для того, щоб пояснити, як уряд Республіки Ірландія сприяв врегулюванню північноірландського конфлікту.

Доведено, що уряд Ірландської Республіки відіграв ключову роль у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії, згодом змінивши свій підхід від початкових спроб інтернаціоналізації мирного процесу до активної участі в мирних переговорах. Ця трансформація ознаменувалася важливими подіями, зокрема підписанням Англо-ірландської угоди 1985 р. та Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., що сприяли розширенню діалогу та співпраці з різними політичними угрупованнями в Північній Ірландії. В Угоді Страсної п'ятниці, було передбачено заходи для врегулювання конфлікту і запропоновано нові підходи до вирішення давніх розбіжностей. Акцентовано, що дипломати Республіки Ірландія зосередилися на зміцненні двосторонніх відносин із Великою Британією та створенні умов для роботи в Північній Ірландії. Ірландська дипломатія прагнула співпраці з Великою Британією в розробці процесу стабілізації ситуації в Північній Ірландії.

Аргументовано, що у зв'язку з Брекзитом виникають серйозні питання щодо довговічності та ефективності Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. в умовах трансформації суверенітету, що, як видається, суперечить основоположним принципам, закріпленим у мирній угоді щодо Північної Ірландії. Реконфігурація британського порядку, яку зумовив Брекзит, суперечить «постсуверенному» політичному врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії. Брекзит послужив поштовхом до раніше прихованих дебатів і дискусій у Північній Ірландії щодо довгострокової життєздатності мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і перспектив майбутніх конституційних змін.

Ключові слова: Угода Страсної п'ятниці, мирний процес, Північна Ірландія, Республіка Ірландія, Великобританія, Брекзит, ірландська дипломатія.

The article analyses the role and contribution of Irish diplomacy to the peace process in Northern Ireland over the thirty-year period from 1968, when the situation in the region became an urgent international issue, to the adoption of the Good Friday Agreement in 1998, which consolidated elements of conflict resolution, including new ways of resolving old disputes. New challenges to the peace process and the main provisions of the 1998 Good Friday Agreement in the period after the UK's withdrawal from the EU – Brexit – are considered, in particular the issue of transforming sovereignty. The article examines various aspects of the Irish government's involvement, including its main policies, the role of political leaders, parties, civil servants and diplomats, in order to explain how the government of the Republic of Ireland contributed to the settlement of the Northern Ireland conflict.

It is proved that the government of the Republic of Ireland played a key role in the resolution of the conflict in Northern Ireland, subsequently changing its approach from initial attempts to internationalise the peace process to active participation in the peace negotiations. This transformation was marked by important events, including the signing of the Anglo-Irish Agreement in 1985 and the Good Friday Agreement in 1998, which facilitated greater dialogue and cooperation with various political groups in Northern Ireland. The Good Friday Agreement provided for measures to resolve the conflict and proposed new approaches to resolving long-standing differences. It was emphasised that the diplomats of the Republic of Ireland focused on strengthening bilateral relations with the UK and creating conditions for work in Northern Ireland. Irish diplomacy sought cooperation with the UK in developing a process to stabilise the situation in Northern Ireland.

It is argued that Brexit raises serious questions about the durability and effectiveness of the 1998 Good Friday Agreement in the context of the transformation of sovereignty, which seems to contradict the fundamental principles enshrined in the Northern Ireland Peace Agreement. The reconfiguration of the British order brought about by Brexit is at odds with a 'post-sovereign' political settlement of the conflict in Northern Ireland. Brexit has triggered previously latent debates and discussions in Northern Ireland about the long-term viability of the 1998 Good Friday Agreement and the prospects for future constitutional change.

Key words: Good Friday Agreement, peace process, Northern Ireland, Republic of Ireland, Great Britain, Brexit, Irish diplomacy.

Постановка проблеми. Ірландський уряд відіграв провідну роль у процесі мирного врегулювання в Північній Ірландії. Роль ірландського уряду у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії значно змінилася під час конфлікту. У перші роки конфлікту з 1968 р. ірландський уряд визначив основну політичну позицію, але намагався знайти роль, яка дозволила б йому брати участь у врегулюванні конфлікту. На початку 1980-х рр. ірландський і британський уряди почали працювати разом, щоб знайти політичне рішення, яке було б прийнятним для всієї спільноти в Північній Ірландії. Роль ірландського уряду істотно змінювалася протягом усього конфлікту в Північній Ірландії. Роль Ірландії в процесі врегулювання зросла після укладення Англо-ірландської угоди в 1985 р. і подальшого розвитку мирного процесу. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики в міру розбудови нової міжурядової ролі, ірландський уряд змінив свій підхід у бік розширення діалогу і дискусій з націоналістами і республіканцями, зберігаючи при цьому центральне значення міжурядових відносин.

У 1993 р. уряди Республіки Ірландія та Великої Британії випустили спільну декларацію, яка встановила принципи самовизначення і згоди щодо конституційного статусу Північної Ірландії. Це означало, що рішення про майбутній статус мав ухвалювати народ Північної Ірландії, і його не можна було нав'язувати ззовні. У 1996 р. почалися багатопартійні переговори під керівництвом сенатора США Дж. Мітчелла. У них брали участь ірландський і британський уряди, а також усі партії, обрані в Північній Ірландії. Ці переговори призвели до підписання Угоди Страсної п'ятниці у квітні 1998 р. [1]. Підписання мирної угоди і встановлення довгострокового миру підвищили роль ірландського уряду у врегулюванні конфлікту. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики: уряд почав більше спілкуватися з націоналістичними і республіканськими лідерами, зберігаючи при цьому центральну важливість міжурядових відносин.

Спільні та послідовні зусилля двох урядів Великої Британії та Республіки Ірландія стосовно врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, що здійснювалися протягом останніх кількох десятиліть, призвели до політичного вирішення цього конфлікту. Сьогодні, в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема Брекзиту уряди Великої Британії та Республіки Ірландія заявляють, що вони готові і надалі дотримуватися побажань більшості населення Північної Ірландії, а також поважати національні інтереси і територіальну цілісність один одного.

На відміну від інших регіонів Сполученого Королівства, Північна Ірландія має особливу історичну спадщину, що характеризується зна-

чними і жорстокими конфліктами. Перехід від стану конфлікту до стану миру здійснювався протягом тривалого періоду часу і досяг своєї кульмінації з підписанням Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Розпочатий процес зміцнення миру було перервано в червні 2016 р. референдумом щодо Брекзиту. Більшість виборців у Північній Ірландії висловилися за те, щоб залишитися в ЄС. Однак кампанія з проведення референдуму відрізнялася за тоном і змістом від інших регіонів Великої Британії [2]. До референдуму питання про Північну Ірландію не було предметом широкого обговорення за межами самого регіону. Однак після референдуму воно стало одним із центральних пунктів суперечки під час подальших переговорів про вихід Великої Британії з ЄС.

Прихильники Брекзиту акцентували увагу на «поверненні контролю», що передбачало повернення втраченого суверенітету Великої Британії у складі ЄС, на якому особливо наполягав Б. Джонсон [3]. Така концептуалізація суверенітету, однак, несумісна з постсуверенним характером і змістом Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Більше того, статус Північної Ірландії як складової частини Сполученого Королівства ґрунтується на принципі згоди, що пов'язаний із концепцією народного суверенітету [4]. Рамки ЄС з відкритими кордонами і загальним суверенітетом, в яких перебували ці нововведення, являли собою важливий сприятливий контекст. На відміну від цього, Брекзит суперечить розумінню суверенітету, що розглядається як несумісний з основними постулатами мирної угоди щодо Північної Ірландії. Це породжує низку надважливих питань, що стосуються довговічності та життєздатності інститутів і принципів Угоди Страсної п'ятниці, а також довгострокових перспектив стабільності в Північній Ірландії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика війни та миру посідає центральне місце в міжнародних відносинах як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Унікальна ситуація військового протистояння в Північній Ірландії та успішне дипломатичне розв'язання конфлікту, досягнуте завдяки підписанню Угоди Страсної п'ятниці, є яскравим прикладом можливості вирішення найсуперечливіших, найзатяжніших і найкривавіших конфліктів. Проблематика конфлікту в Північній Ірландії привертає увагу великої кількості дослідників, яка має високий ступінь розробленості в основному серед західних дослідників.

Мирне врегулювання північноірландського конфлікту демонструє, як можна розв'язати протистояння мирним шляхом, а також дає змогу наочно побачити шляхи реалізації досягнутої угоди та проблеми, що можуть виникнути в процесі її виконання. Однією з таких проблем на сучасному етапі

є Брекзїт. Враховуючи це авторка використовує також науковий доробок британських, європейських та американських дослідників, які зіставляють та пов'язують Брекзїт із проблемами, що виникають у реалізації Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та підтримання миру на острові Ірландія.

Серед дослідників, які вивчають роль та внесок Республіки Ірландія у встановлення і підтримку миру в Північній Ірландії, дотримання виконання мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. в умовах глобальних політичних трансформацій, зокрема Брекзїту виокремлюється науковий доробок таких дослідників, як Мерфі М. К., Хедфілд Б., Кротті В., Шарп П., Гельке А., Макдермотт С., Таннам Е., Меллі Е., Маккітрік Д., Тонге Ж., Мерфі М. К., О'Лірі Б., Хейворд К., Вуд П. Б., Гілмартін М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До референдуму щодо Брекзїту «ірландське питання» було темою, яку лише обмежено обговорювали за межами Північної Ірландії. Однак після референдуму ірландське питання стало домінантним і ускладнило подальші переговори між ЄС і Великою Британією щодо виходу з ЄС – Брекзїту. Концепція «повернення контролю» відповідає концепції «відновленого суверенітету», яку обстоював тодішній міністр закордонних справ (2016–2018) і згодом прем'єр-міністр (2019–2022) Великої Британії Б. Джонсон. Така концепція суверенітету, однак, несумісна з «постсуверенним» характером і змістом Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. Інститути, створені Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., виходять за межі традиційних рамок політичного порядку, являючи собою мережу взаємопов'язаних територіальних, міжтериторіальних та міжнаціональних інституцій, що ґрунтуються на спільному суверенітеті.

У зв'язку з Брекзїтом виникають серйозні питання щодо довгострокової життєздатності та довговічності Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. у світлі зміни суверенітету, яка, як видається, суперечить основоположним принципам, закріпленим у мирній угоді щодо Північної Ірландії. Результати референдуму, подальші політичні та електоральні події, а також труднощі в узгодженні формули виходу з ЄС і майбутніх відносин між Великою Британією та ЄС виявили розрив між зобов'язаннями Великої Британії зі створення «постсуверенного» устрою для Північної Ірландії та наданням переваги поверненню до старої концепції суверенітету, як це передбачалося під час голосування щодо Брекзїту.

У Північній Ірландії констатується особливий підхід до референдуму щодо Брекзїту і досвід його проведення порівняно з рештою Великої Британії. Результат референдуму, подальші політичні та електоральні події, а також безсумнівні труднощі в узгодженні формули Брекзїту і майбутніх торговельних відносин між Великою Британією та ЄС

виявляють невідповідність між зобов'язаннями Великої Британії зі створення «постсуверенного» устрою для Північної Ірландії та поверненням до старої концепції національного суверенітету, яку підтримували прихильники Брекзїту. В цілому, реконфігурація британського порядку, яку тягне за собою Брекзїт, суперечить «постсуверенному» політичному врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії. Це стало каталізатором для раніше прихованих обговорень і суперечок у Північній Ірландії щодо довгострокового майбутнього Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., а також щодо можливих змін у конституції в майбутньому.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є аналіз ролі і внеску ірландської дипломатії у встановлення та підтримку миру в Північній Ірландії за тридцятирічний період конфлікту з 1968 р. по 1998 р. та в умовах нового глобального політичного виклику – Брекзїту для мирного процесу, питань суверенітету та виконання мирної Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Республіка Ірландія та її дипломатія зробили суттєвий внесок у північноірландський мирний процес упродовж трьох десятиліть, починаючи з 1968 р., коли Північна Ірландія стала нагальним міжнародним питанням, і закінчуючи Угодою Страсної п'ятниці 1998 р., що об'єднала елементи врегулювання з новими підходами до розв'язання старих суперечок. Після виходу Великої Британії зі складу ЄС перед дипломатією ірландської держави постали нові виклики, що пов'язані з виконанням умов Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., підтриманням миру та стабільності на острові Ірландія.

Історичні етапи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії та роль Республіки Ірландія у мирному процесі. Політичний поділ Ірландії, що бере свій початок у різних колонізаціях, проведених англійськими та шотландськими поселенцями, і зокрема в колонізації однієї з чотирьох історичних провінцій на острові Ірландія – Ольстера, був закріплений географічно Англо-ірландським договором, підписаним 6 грудня 1921 р. Рік потому 6 грудня 1922 р. парламенти Ірландії та Великої Британії ратифікували договір. Це поклало край британському правлінню на більшій частині Ірландії та закріпило законодавчо Ірландську Вільну державу як самоврядний домініон Великої Британії. Північна Ірландія залишалася у складі Сполученого Королівства. 11 жовтня 1922 р. нижня палата парламенту ухвалила нову конституцію Ірландської Вільної держави, главою якої мав стати генерал-губернатор, якого призначав король Великої Британії. Відтак, з 1922 р. до 1937 р. Ірландська вільна держава була конституційною монархією, над якою правив британський монарх. 17 грудня 1922 р. останні підрозділи бри-

танських військ залишили межі Ірландської вільної держави.

Англо-ірландський договір 1921 р. розділив острів Ірландія на дві окремі території, водночас Північна Ірландія залишилася частиною Об'єднаного Королівства. З 1922 р. по 1972 р. у Північній Ірландії був власний автономний уряд, окремий від парламенту у Вестмінстері. Однак цей уряд контролювався юніоністською більшістю (рух за союз Північної Ірландії з Великою Британією) у Північній Ірландії, а націоналісти (прихильники об'єднаної Ірландії) зазнавали дискримінації як у політичному плані через махінації з виборчими округами, так і на ринку праці та під час розподілу державного житла. У 1969 р. жорсткі заходи поліції щодо мирних борців за громадянські права призвели до громадянських заворушень і відродження воєнізованих організацій.

У міжнародній політиці суверенітет є безцінним активом, і дипломати – одні з його головних захисників. Професійно й особисто вони зацікавлені як у суверенітеті своєї країни, так і в системі визнання у співтоваристві держав, за допомогою якої формується суверенітет загалом і суверенітет їхньої країни зокрема. Таким чином, обставини, за яких Ірландія здобула незалежність у 1922 р., представляли і продовжують представляти перед ірландськими дипломатами особливо гостру проблему, з якою стикалися всі ірландські націоналісти – возз'єднання Ірландії. Статус домініону і розділ країни означали, що вони представляли державу, яка була неповноцінною як за зовнішніми, так і за внутрішніми критеріями. Британська корона залишалася офіційним джерелом політичної влади в Ірландії, і Велика Британія зберігала контроль над важливими аспектами зовнішніх відносин Ірландії, двома військово-морськими базами і, звичайно, шістьма графствами з дев'яти історичної провінції Ольстер, які стали частиною Північної Ірландії [5].

Суперечка і громадянська війна, що послідувала за нею, з приводу того, чи варто підписувати договір з Великою Британією, були більшою мірою зосереджені на залишкових правах корони, а не на розділі країни. Завдяки політиці реалізації і, таким чином, встановлення міжнародних прав, зокрема шляхом участі в міжнародних конференціях, ірландська дипломатія забезпечила собі всі аспекти суверенітету, окрім найформальніших, аж до закінчення Другої світової війни та офіційного визнання Республіки Ірландія у 1949 р. Однак незалежність та суверенітет, що забезпечені міжнародним визнанням Ірландської Вільної держави у 1922 р. та її наступника – Республіки Ірландії у 1949 р., не призвели до аналогічного успіху в питанні возз'єднання Ірландії. У Конституції Ірландії, яку було ухвалено у 1937 р. і яка змінила Конституцію Ірландської Вільної держави

1922 р. колишній британський домініон було оголошено незалежним. У Конституції 1937 р. було закріплено міжнародний статус Ірландії як ревізіоністської держави, яка претендувала на Північну Ірландію де-юре, визнаючи при цьому, що де-факто її влада там поки що не поширюється [6, с. 3].

Якими б не були зміни в державній політиці щодо Північної Ірландії за минулий період, озирючись назад, можна констатувати, що від самого початку ірландська дипломатія була зосереджена на зміцненні двосторонніх відносин із Великою Британією. Наслідки цього для впливу Дубліна на Північну Ірландію і, що менш помітно, але, можливо, не менш важливо, для впливу Лондона на Республіку Ірландія ще належить оцінити. Після короткого періоду початкової кризи, протягом якого всі сторони, здавалося, повернулися до історичного типу, коли Дублін закликав до участі ООН як засобу ослаблення Великої Британії, а Лондон стверджував, що питання відносно Північної Ірландії були винятково внутрішньою справою, Лондон і Дублін швидко перейшли до перемовин з приводу питання про те, як найкраще повернути політичну стабільність до Північної Ірландії [6].

Лондон і Дублін погодилися з тим, що Північна Ірландія являє собою насамперед проблему безпеки. Однак вони не дійшли єдиної думки про те, як вирішити проблеми, пов'язані з Північною Ірландією. Ірландській дипломатії доводилося боротися зі стереотипом, що британці упереджено ставляться до націоналістично налаштованої, здебільшого католицької, меншини у Північній Ірландії та не прагнуть до проведення термінових реформ, а також із тим, що ірландці недостатньо активно займаються військовими та правовими аспектами безпеки. Як наслідок, повсякденна дипломатія в англо-ірландських відносинах складалася з суперечок щодо того, хто «достатньо», а хто «недостатньо» робить для реформ і безпеки, що поєднуються з кризовим управлінням у відповідь на терористичні й контртерористичні акти в Північній Ірландії, у Великій Британії, Республіці Ірландія та інших країнах [6].

Однак за повсякденними суперечками між Лондоном і Дубліном ховалася глибша незгода з приводу напрямку реформ, які Лондон був готовий проводити в Північній Ірландії. Угода між Великою Британією та Республікою Ірландія на той момент була неможливою, тому що жодна зі сторін не знала, які саме реформи їхні уряди хотіли провести і яку ціну вони були готові заплатити, щоб досягти кінцевої мети. Обидва уряди погодилися з тим, що першим кроком має стати залучення націоналістичної меншини до політичного життя Північної Ірландії шляхом проведення конкретних реформ, які забезпечили б представникам меншини місця в уряді. Поділ влади, як його назива-

вали, ліг в основу Саннінгейлської угоди, укладеної 1973 р. Однак водночас вживалися заходи, що спрямовані на підвищення впевненості та почуття безпеки націоналістичної меншини. Стверджувалося, що це є попередньою умовою її готовності брати участь у політичному житті Північної Ірландії на умовах, передбачених угодою 1973 р. [6].

Таким чином, угоду між Великою Британією та Республікою Ірландія – Саннінгейлську угоду було підписано 9 грудня 1973 р. у Саннінгейлі, поблизу Лондона. Це була спроба створити виконавчу владу Північної Ірландії з поділом влади та транскордонну Раду Ірландії – міждержавного консультативного органу з міністрів і членів парламенту Ірландської Республіки та Північної Ірландії. Угода встановила три політичні органи: Асамблею Північної Ірландії, яку обирали на основі пропорційного представництва. Виконавчий уряд із розділеною владою націоналістів і юніоністів [7].

У результаті підписання Саннінгейлської угоди, принаймні в зародковій формі, з'явилося чимало аспектів, на яких будується нинішнє врегулювання північноірландського конфлікту – Угода Страсної п'ятниці. Ідея Ради Ірландії, передбачена пропозиціями про самоврядування та Англо-ірландським договором 1921 р., була відроджена як спосіб розв'язання певних загально-ірландських проблем. Ірландський уряд заявив, що він не бажає зміни статусу Північної Ірландії без згоди на це північноірландської більшості. І британський уряд заявив, що в разі, якщо більшість громадян Північної Ірландії (вже не тільки в Асамблеї Північної Ірландії) заявить про своє бажання бути частиною об'єднаної Ірландії, він поважатиме ці побажання.

Консенсус між урядами Республіки Ірландія та Сполученого Королівства виявився ключовим елементом у всіх наступних спробах дійти згоди. Міжурядові домовленості можуть бути представлені як історична поступка з боку або британців (що Північна Ірландія має право відокремитися від Сполученого Королівства), або ірландців (що Північна Ірландія має право залишитися у складі Сполученого Королівства). Однак із погляду як ірландської, так і британської дипломатії ці домовленості являли собою елементи угоди про те, що події в Північній Ірландії розвиватимуться своєю чергою, якщо це буде можливо без насильства, що забезпечувало визнання більш прийняттого варіанту статус-кво з обіцянкою можливості змін. Північна Ірландія, не дивлячись на те, що вона офіційно була частиною Сполученого Королівства, залишалася у центрі уваги ірландської дипломатії в національному питанні.

Однак, Саннінгейлська угода зазнала краху в 1974 р., оскільки багато лідерів юніоністської більшості відмовилися її прийняти, а британський

уряд був надто відволікається на інші проблеми, щоб домагатися її реалізації. Настав період, коли британці намагалися зосередитися на спробах домогтися «внутрішнього врегулювання» між політичними партіями Північної Ірландії. Невдача в цьому і погіршення економічної ситуації призвели до зростання підтримки насильницького республіканізму, відповідального за релігійне насильство. ІРА відчайдушно намагалася домогтися політичного статусу для своїх в'язнів за допомогою кампанії голодувань. Наслідки цього – зростання насильства, включно із замахом на британського прем'єр-міністра, побоювання з приводу політичної нестабільності в Республіці Ірландія, які висловлювали самі ірландці, і зростаючий міжнародний тиск, особливо на британців, щоб вони «щось зробили», – «змусили ірландців повернутися за стіл переговорів» [8, с.200].

Загалом, після більш ніж десятирічного періоду насильства на початку 1980-х рр. уряди Республіки Ірландія та Великої Британії почали тісніше співпрацювати, щоб знайти політичне рішення, прийнятне для всього населення Північної Ірландії. У 1981 р. прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер (1979–1990) і прем'єр-міністр Республіки Ірландія Г. Фіцджеральд (1981–1987) створили Англо-ірландську міжурядову раду. Хоча значення цього органу оцінювали по-різному, він став провісником наступної важливої події – Англо-ірландської угоди 1985 р. У ній було підтверджено основні зобов'язання урядів двох країн щодо статусу Північної Ірландії, про які йшлося вище, а до Міжурядової ради міністрів було додано Міжурядову конференцію державних службовців обох країн. Як і Рада, Конференція мала сприяти зміцненню довіри серед націоналістичного співтовариства. Однак з погляду інтересів Республіки Ірландія та ірландської дипломатії новим важливим кроком стало те, що відповідні цивільні службовці повинні були розміщуватися в Белфасті.

Роль ірландського уряду значно змінилася під час конфлікту в Північній Ірландії. У перші роки конфлікту ірландський уряд визначив основну політичну позицію, але намагався знайти роль, яка дозволила б йому брати участь у врегулюванні конфлікту. Роль Республіки Ірландія у врегулюванні конфлікту зросла після укладення Англо-ірландської угоди 1985 р. і подальшого розвитку мирного процесу. Це призвело до поступової еволюції ірландської політики в міру того, як формувалася нова міжурядова роль, і ірландський уряд змінив свій підхід, перейшовши до активнішого діалогу й обговорення з націоналістами та республіканцями, зберігаючи при цьому центральне значення міжурядових відносин. Різні аспекти участі ірландського уряду, зокрема його основну політику, роль політичних лідерів, партійну динаміку та роль державних службовців і дипломатів,

аналізують для того, щоб пояснити, як ірландський уряд сприяв врегулюванню конфлікту в Північній Ірландії [9].

Таким чином, у Північній Ірландії було створено ірландську присутність, керовану співробітниками Міністерства закордонних справ, з правом порушувати (тільки для обговорення) питання, що хвилюють націоналістичну спільноту. Безпосередньою платою за цю участь стала обіцянка розширити співпрацю у сфері безпеки. Досягнення полягало в тому, що тепер ірландська дипломатія, яка прагнула до створення Північної Ірландії, що ефективно функціонує, зможе брати безпосередню участь в її управлінні. Англо-ірландська угода 1985 р. дозволила уряду Республіки Ірландія висловлювати думки та пропозиції з питань Північної Ірландії. У рамках Угоди було створено структури, які допомагають двом урядам працювати над пошуком довгострокового вирішення конфлікту [10].

У 1993 р. уряди Великої Британії та Республіки Ірландія опублікували спільну декларацію – Декларація Даунінг-стріт. Вона була спільною заявою прем'єр-міністра Сполученого Королівства Дж. Мейджора (1990-1997) та ірландського прем'єр-міністра А. Рейнольдсом (1992-1994) у кабінеті британського прем'єр-міністра на Даунінг-стріт, 10. Декларація підтверджувала як право народу Ірландії на самовизначення, так і те, що Північну Ірландію передадуть Республіці Ірландія від Сполученого Королівства тільки в тому разі, якщо більшість її населення виступатиме за такий крок. У Декларації було викладено програму миру і примирення в Ірландії. Вона встановила принципи самовизначення і згоди щодо конституційного статусу Північної Ірландії. Це означало, що народ Північної Ірландії мав сам вирішувати свій подальший статус, який не міг бути нав'язаний ззовні. Декларація також давала можливість тим, хто був пов'язаний із воєнізованими формуваннями, брати участь у політичному процесі.

Наступним кроком і успіхом ірландської дипломатії у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії став – Рамковий документ. 22 лютого 1995 р. прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор та Республіки Ірландія Дж. Брутон (1994-1997) провели прес-конференцію в Белфасті, на якій представили Рамковий документ. Рамковий документ можна розглядати як документ ірландської дипломатії. Більшу частину тексту написали Шон О'Вігінн, а також Шон О'Хуїгінн, високопоставлений ірландський дипломат [11, с. 121]. Документ містив механізм поетапного розв'язання північноірландської проблеми за допомогою створення системи взаємодії на трьох рівнях: британсько-ірландському (Британсько-ірландська міжурядова Конференція), внутрішньоострівному (Рада міністрів Північ-Південь), міжгромадському (Асамб-

лея Північної Ірландії). Також у цьому документі було запропоновано структуру підзвітного уряду в Північній Ірландії, яка запропонувала створити однопалатну Асамблею з 90 членів, яка обирається на основі пропорційного представництва. Рамковий документ і його оприлюднення зіграло позитивну роль у врегулюванні конфлікту.

У 1994 р. Ірландська республіканська армія (ІРА) і воєнізовані формування лоялістів оголосили про припинення вогню. У грудні 1995 р. під головуванням сенатора США Дж. Мітчелла було створено міжнародний орган для незалежної оцінки виведення з експлуатації воєнізованої зброї. У 1996 р. цей орган відзвітував про виконану роботу. Однак у лютому 1996 р. ІРА порушила режим припинення вогню і відновила насильство. Багатосторонні переговори під головуванням сенатора Дж. Мітчелла за участю урядів Ірландії та Великої Британії, а також усіх партій, обраних у Північній Ірландії, розпочалися у 1996 р. Шинн Фейн не брала участі в них до 1997 р., коли ІРА оголосила про подальше припинення вогню. Ці переговори призвели до укладення Белфастської угоди або Угоди Страсної п'ятниці у квітні 1998 р., що призвела до завершення затяжного кровопролитного конфлікту і встановлення довгострокового миру [12].

Проблема зіткнення суверенітетів: Брекзит і Угода Страсної п'ятниці 1998 р. Відповідно до історичної прихильності верховенству Вестмінстера, Великобританія традиційно відкидала будь-яку роль Республіки Ірландія у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії, розглядаючи таку участь як втручання у внутрішні справи Великої Британії. Однак ставлення Великої Британії до суверенітету в Республіці Ірландія та Північній Ірландії поступово змінювалося під час конфлікту, і починаючи з 1970-х рр. уряди Великої Британії, які змінювали один одного, почали враховувати «ірландський чинник» у спробах врегулювати конфлікт. У різний час це набувало різних форм, але на базовому рівні це свідчило про визнання урядом Великої Британії того, що співпраця з Ірландською Республікою у розв'язанні складної проблеми досягнення миру в Північній Ірландії була заслуженою і виправданою.

Це призвело до активнішої ролі Республіки Ірландія, яка була роз'яснена в різних угодах і спільних документах. Англо-ірландська угода 1985 р. ознаменувала новий підхід до суверенітету, поставивши проблему Північної Ірландії «в рамки співпраці між Англією та Ірландією» [13, с. 127]. Декларація Даунінг-стріт 1993 р. і Рамковий документ 1995 р., підписаний урядами Великої Британії та Республіки Ірландія, свідчили про певне пом'якшення позиції британського уряду щодо територіальної автономії Північної Ірландії, оскільки в них визнавалася роль уряду

Республіки Ірландія у співпраці з Північною Ірландією, британським урядом та іншими частинами Великої Британії. Ці події свідчили про те, що уряд Великої Британії розглядав суверенітет Північної Ірландії в менш абсолютистському ключі [14].

Угода Страсної п'ятниці побудована на фундаменти, закладеному в попередніх британсько-ірландських угодах. Угода Страсної п'ятниці 1998 р. торкається творчих і новаторських принципів та інститутів «постсуверенітету». У цьому контексті Угода ґрунтується на принципі згоди та включає елемент народного суверенітету. Документ визнає «законність будь-якого вибору, що вільно здійснюється більшістю народу Північної Ірландії щодо її статусу, чи воліють вони продовжувати підтримувати Союз із Великобританією чи суверенну об'єднану Ірландію» (стор. 3) [1].

Інакше кажучи, народ Північної Ірландії має вирішувати конституційне майбутнє території. Принцип згоди виконує дві основні функції. По-перше, він служить для того, щоб запевнити тих, хто відчував загрозу у зв'язку з мирним процесом (а саме юніоністів), що конституційний статус Північної Ірландії як частини Великої Британії не буде підірваний, якщо більшість у Північній Ірландії не висловиться за зміни. Враховуючи історичне домінування юніонізму та юніоністське представництво у Північній Ірландії, принцип згоди знімає побоювання щодо можливості чи ймовірності конституційних змін. По-друге, пропонуючи перспективу конституційних змін у майбутньому, якщо обставини та переваги зміняться, принцип згоди спонукає радикальні сили (а саме республіканців) брати участь у мирному процесі [14].

Закон про Північну Ірландію 1998 р. (англ. Northern Ireland Act 1998) надає юридичної сили Угоді Страсної п'ятниці. Відповідно до цього закону було створено Асамблею Північної Ірландії – автономний законодавчий орган Північної Ірландії. До цього кілька десятиліть регіон безпосередньо контролювався урядом із Лондона. У цьому законі принцип згоди практично реалізується завдяки положенню, в якому в загальних рисах описуються критерії щодо референдуму про єдність Ірландії. Державний секретар у справах Північної Ірландії має право призначити такий референдум, «якщо будь-якої миті йому здасться ймовірним, що більшість голосуючих висловить побажання, щоб Північна Ірландія перестала бути частиною Сполученого Королівства і стала частиною об'єднаної Ірландії» [14].

Попри принцип згоди теоретично Вестмінстер зберігає за собою вищу владу. Однак якби парламент Великої Британії ухвалив рішення, що суперечить волевиявленню народу Ірландії, висловленому на референдумах у Північній

Ірландії та Республіці Ірландія, це було б кричущим порушенням принципів єдності Ірландії. Якби доктрину парламентського суверенітету було застосовано в такому радикальному вигляді, це спричинило б серйозні політичні проблеми і створило б значні ризики для миру і стабільності. Тому, незважаючи на те, що теоретично Вестмінстер є верховним органом, насправді він обмежений конституційними побажаннями електорату на острові Ірландія. Таким чином, суверенітет Вестмінстера обмежений і має здійснюватися відповідно до Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. та її інститутів [15, с. 233].

Крім створення Асамблеї Північної Ірландії та виконавчої влади, які діють відповідно до принципів поділу влади, Угода Страсної п'ятниці 1998 р. також містить новий набір транскордонних і міжнародних інституцій, які мають ознаки «постсуверенного» врегулювання. Рада міністрів Північ-Південь і низка транскордонних органів нібито визнають і схвалюють націоналістичну ідентифікацію Республіки Ірландія у її прагнення до возз'єднаної Ірландії, надаючи виконавчій владі можливості для транскордонного співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес. Інституційний вимір Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. формалізує контакти між Республікою Ірландія, Великою Британією та Північною Ірландією, що входить до її складу, з питань, що становлять взаємний інтерес, через Британсько-Ірландську раду, хоча цей орган не має виконавчих повноважень.

Важливо зазначити, що розмивання суверенних кордонів в Угоді Страсної п'ятниці 1998 р. відбулося на тлі спільного членства Великої Британії та Ірландії у ЄС. Хоча в Угоді лише побіжно згадується ЄС, передбачається, що Республіка Ірландія і Велика Британія є членами ЄС, що формує основу, в рамках якої укладено Угоду. Сприяючи відкриттю кордонів, транскордонному пересуванню та спільним інституціям Республіки Ірландія і Північної Ірландії, ЄС підтримував перегляд відносин на острові Ірландія та між Республікою Ірландія і Великою Британією, які були викладені в Угоді. Як зазначає британський дослідник К. Гейворд «інтегративна модель суверенітету, прикладом якої є ЄС була фундаментальною для Угоди Страсної п'ятниці 1998 р. і, отже, для політичної обстановки в Північній Ірландії. Осць чому, в найфундаментальніших термінах, «повний розрив» у контексті з Брекзітом завжди був неможливий, коли справа стосувалася цього невеликого регіону Великої Британії» [16, с].

Розриваючи зв'язки між Великою Британією та ЄС, Брекзіт усуває деякі практичні та концептуальні рамки, що підтримують невидимий кордон між Північною Ірландією та Республікою Ірландія, і тим самим ставить під сумнів основи політичної архітектури, що існує у Великій Британії

після набуття суверенітету, що має наслідки для Північної Ірландії.

Мирний процес у Північній Ірландії був побудований на основі тісної співпраці між Великою Британією та Республікою Ірландія. Положення, викладені в Угоді Страсної п'ятниці 1998 р., передбачають офіційне співробітництво між двома державами з питань, пов'язаних із Північною Ірландією. Це положення відходить від історичної прихильності Великої Британії до традиційних принципів національного суверенітету. Інституціональний підхід до Північної Ірландії, включав елементи спільного суверенітету, включно, наприклад, зі спільними інститутами Республіки Ірландія і Північна Ірландія.

Трансформація в британсько-ірландських відносинах у цей період сприяла поступовому поглибленню раніше напружених політичних відносин і допомогла підтримувати мирний процес у неспокійні періоди після 1998 р. Відчуття того, що історичну ворожнечу між двома державами було подолано і замінено повагою, було глибоко відчутним (хоча, можливо, в Республіці Ірландія це відчувалося сильніше). Однак сила і глибина цих відносин були поставлені під сумнів під час кампанії з проведення референдуму про Брекзйт, а після голосування стосунки між двома сусідніми державами були нерегульованими, оскільки обидві встали на різні майбутні траєкторії – одна всередині ЄС, інша за його межами. Помітні розбіжності з приводу того, як підтримувати відкритий кордон на острові Ірландія, створили напруженість між двома урядами до такої міри, що: «припущення про те, що між обома урядами існує довгострокова стійка взаємна довіра і передбачуваність у відносинах, значно ослабло» [10].

Уявлення про спільне майбутнє, засноване на спільному підході до Північної Ірландії, більше не актуальне після виходу Великої Британії з ЄС. Розбіжності між двома урядами стосувалися не тільки деталей перемовин щодо Брекзйту, але також віддзеркалювали відмінності у відповідних британських та ірландських інтерпретаціях ірландського прикордонного питання, приписів щодо підтримання відкритого кордону на острові та різних поглядів Великої Британії та Республіки Ірландія на здійснення положень про спільний суверенітет, що містяться в Угоді Страсної п'ятниці.

Брекзйт викликає питання про характер і глибину британсько-ірландських відносин, що змінилися, і про те, як ці відносини можна підтримувати і розвивати після Брекзйту. Збереження відкритого кордону між Північною Ірландією і Республікою Ірландія демонструє деяке збереження рамок спільного суверенітету. Однак відносини були порушені (принаймні тимчасово) не тільки рішенням і дією Великої Британії щодо виходу з ЄС,

а й зміненим поглядом на національний суверенітет Великої Британії, що не повністю відповідає рамкам «постсуверенітету», у яких перебуває стабільність Північної Ірландії.

Після Брекзйту ірландський уряд заявив про свою підтримку поживлення британсько-ірландських відносин через більш цілеспрямовану та ефективну взаємодію з інститутами, створеними Угодою Страсної п'ятниці. Британський уряд, однак, виявляє менше ентузіазму, ніж їхні ірландські колеги, у плані взаємодії з Британсько-ірландською радою і більш обачний у своїй прихильності до британсько-ірландської співпраці. Гучні заяви прем'єр-міністра Б. Джонсона про необхідність розширення співробітництва після Брекзйта не підкріплені вагомими пропозиціями Великої Британії щодо розвитку британсько-ірландських відносин. По суті, спроба Брекзйту повернути Великій Британії суверенітет суперечить двостороннім відносинам, які ставлять під сумнів основи тієї ж моделі [14].

Британські дослідники П. Вуд і М. Гілмартін вважають, що після Брекзйту відбувається трансформація ірландської ідентичності та громадянства. У контексті Брекзйту автори виокремлюють три значущі наслідки: по-перше, відзначається помітне зростання кількості заяв на набуття ірландського громадянства від жителів Північної Ірландії та решти Великобританії; по-друге, спостерігається поширення наративів, що виправдовують подання таких заяв на отримання громадянства жителями Північної Ірландії та інших регіонів Великобританії; по-третє, в Республіці Ірландія можна помітити, як змінюються уявлення людей про те, що означає бути ірландцем. Нині отримання ірландського громадянства пов'язане з певними умовами, які включають етнічну приналежність. У засобах масової інформації це відображається як обмеження доступу до громадянства Ірландії. Зростання кількості заяв на отримання ірландського громадянства після Брекзйту свідчить про можливість відродження ірландського етнічного націоналізму після Брекзйту [17, с. 224–225].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Наприкінці 1960–х рр. стало очевидно, що ірландська дипломатія опинилася в центрі уваги через ситуацію в Північній Ірландії. Це було пов'язано з тим, що ірландська ідентичність і політика стали ключовими питаннями, які потребували переосмислення. Результати роботи ірландських дипломатів виявилися вражаючими як з точки зору професіоналізму, так і з точки зору міжнародних відносин. Вони змогли переконати безліч акторів прийняти систему суверенної держави і концепцію розділеної національної держави як основний контекст для реалізації своїх політичних програм.

Після укладення Англо-ірландської угоди в 1985 р. ірландський уряд став відігравати активнішу роль, сприяючи діалогу з націоналістами і республіканцями, що мало вирішальне значення для мирного процесу. Співпраця ірландського уряду з британським урядом як зовнішнього гаранта етнічної приналежності зіграла важливу роль у розв'язанні ключових питань, таких як виведення з експлуатації зброї, що перебувала в руках воєнізованих угруповань, зокрема ІРА. Підписання Угоди Страсної п'ятниці в 1998 р. стало значним досягненням, оскільки вона заклала підґрунтя для політичного співробітництва та управління в Північній Ірландії, кульмінацією чого стала історична угода про розподіл влади між Демократичною юніоністською партією та Шинн Фейн. Цю угоду було сприйнято як поворотний момент, що символізує зрушення в бік нормалізації політичної ситуації в Північній Ірландії.

Уряд Ірландської Республіки відіграв ключову роль у врегулюванні конфлікту в Північній Ірландії. Хоча участь ірландського уряду відіграла вирішальну роль у встановленні миру, залишаються проблеми, пов'язані з повним усуненням глибинних причин напруженості та суперечностей у Північній Ірландії, що свідчить про те, що мирний процес триває і є складним.

Політичний розрив між Республікою Ірландія та Великою Британією, спричинений Брекзітом, має значні наслідки для Північної Ірландії, включно з економічними потрясіннями, політичною нестабільністю та конституційною двозначністю. Ці події відбуваються в контексті ширшого процесу дезорганізації та реконфігурації британського політичного порядку, що частково пояснюється зміною уявлень про британський національний і парламентський суверенітет. Ірландський вимір і дилема ірландського кордону є одночасно каталізатором і, можливо, наслідком цього розриву, пов'язаного з Брекзітом.

Процес Брекзиту надав нового значення давнім дебатам про кордони, ідентичність та суверенітет і сприяє виникненню суперечок та змін у Північній Ірландії. Референдум ЄС і складні переговори, пов'язані з виходом Великої Британії з ЄС, виявили значну розбіжність у перспективах між Північною Ірландією та рештою Великої Британії. Виникли проблеми з визнанням і врахуванням

унікальних обставин Північної Ірландії та її мирної угоди – Угоди Страсної п'ятниці 1998 р.

Процес Брекзиту продемонстрував недостатню поінформованість і нерозуміння урядом Великої Британії вкрай політизованих і спірних питань, що мають прямі наслідки для автономних регіонів Великої Британії, а також для самої британської держави. Брекзіт став початком періоду політичної та конституційної нестабільності в британській державі. Про це свідчить підтримка незалежності Шотландії, що зростає та виникнення дискурсу навколо перспективи ірландської єдності – возз'єднання Північної Ірландії та Республіки Ірландія. Для Великої Британії можливість ірландської єдності буде являти собою конституційну трансформацію і глибокі зміни, які можуть призвести до періоду політичної нестабільності та нестійкості.

Повернення до традиційних уявлень про суверенітет, які не цілком сумісні з системою асиметричної деволюції – передачею широких повноважень автономним регіонам, а також з політичною структурою Північної Ірландії, яка ґрунтується на концепції «постсуверенітету» і «розділеного суверенітету» Угоди Страсної п'ятниці 1998 р., ускладнило політичний ландшафт Великої Британії після Брекзиту. Зміни та проблеми, спричинені Брекзітом у Північній Ірландії, порушують низку фундаментальних питань щодо характеру відносин у трикутнику Республіка Ірландія – Північна Ірландія – Велика Британія. Глобальні політичні трансформації в умовах Брекзиту спонукають до переосмислення того, як Північна Ірландія має бути інтегрована в систему деволюції, яка чутлива до будь-яких змін у концепції суверенітету. Практичні наслідки Брекзиту ставлять перед Північною Ірландією, як і перед Сполученим Королівством загалом, серйозні завдання щодо визначення оптимальної моделі суверенітету для забезпечення майбутньої конституційної стабільності. Для Північної Ірландії наслідки Брекзиту виходять за рамки питання про майбутні відносини Сполученого Королівства з ЄС. Вони також охоплюють питання про становище Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства, основоположні принципи суверенітету та конституційної ідентичності, які переживають період трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Belfast Agreement: An Agreement Reached at the Multi-Party Talks on Northern Ireland 1998. *Government of the UK*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/619500728fa8f5037d67b678/The_Belfast_Agreement_An_Agreement_Reached_at_the_Multi-Party_Talks_on_Northern_Ireland.pdf
2. Murphy M. C. The EU Referendum in Northern Ireland: Closing Borders, Re-Opening Border Debates. *Journal of Contemporary European Research*. 2016. Vol. 12 (4). P. 844–853.
3. Boris Johnson promises to develop Britain's relationship with Ireland. *Belfast Telegraph*. August 13, 2020. URL: <https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/boris-johnson-promises-to-develop-britains-relationship-with-ireland-39447284.html>

4. Hadfield B. The Belfast Agreement, Sovereignty and the State of the Union. *Public Law*. 1998. Winter. P. 599–616.
5. Crotty W. Democratisation and Political Development in Ireland / In W. Crotty, D. E. Schmitt (Eds.). *Ireland and the Politics of Change*. London : Longman, 1998.
6. Sharp P. When New Meets Old: Irish Diplomacy, Northern Ireland and the Peace Process. *International Studies Association*. March 14–18, 2000 URL: <https://ciaotest.cc.columbia.edu/isa/shp01/#:~:text=Note%201%3A>
7. The Sunningdale Agreement. *Alpha History*. 2017. URL: <https://alphahistory.com/northernireland/sunningdale-agreement/>
8. Guelke A. Northern Ireland: international and north/south issues / In W. Crotty, D. E. Schmitt (Eds.). *Ireland and the Politics of Change*. London : Longman, 1998.
9. McDermott S. The Dimensions of Irish Government Involvement in the Pursuit of a Settlement of the Northern Ireland Conflict. *Irish Political Studies*. 2014. Vol. 29(1). P. 98–115. <https://doi.org/10.1080/07907184.2013.875000>
10. Tannam E. From Anglo-Irish to British-Irish Relations: What's Next? *LSE Blog*. February 6, 2020. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2020/02/26/long-read-from-anglo-irish-to-british-irish-relations-whats-next/>
11. Mallie E., McKittrick D. *The Fight for Peace: the inside story of the Irish Peace Process*. London : Heinemann, 1997.
12. The Peace Process. *Department of foreign affairs of Ireland*. 2024. URL: <https://www.ireland.ie/en/dfa/role-policies/northern-ireland/the-peace-process/>
13. Tonge J. *Northern Ireland: Conflict and Change*. 2nd ed. Essex : Pearson, 2002.
14. Murphy M. C. Northern Ireland and Brexit: where sovereignty and stability collide? *Journal of Contemporary European Studies*. 2021. Vol. 29(3). P. 405–418. URL: <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1891027>
15. O'Leary B. The Twilight of the United Kingdom & Tíocfaidh Ár Lá: Twenty Years after the Good Friday Agreement. *Ethnopolitics*. 2018. Vol. 17 (3). P. 223–242. URL: <https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1473114>
16. Hayward K. Why It Is Impossible for Brexit Britain to “Take Back Control” in Northern Ireland. *Territory, Politics, Governance*. 2020. Vol. 8 (2). P. 273–278. URL: <https://doi.org/10.1080/21622671.2019.1687328>
17. Wood P. B., Gilmartin M. Irish Enough: Changing Narratives of Citizenship and National Identity in the Context of Brexit. *Space and Polity*. Vol. 22. P. 224–237.